

HELSINKI COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS

КОМИТЕТ ЗА ЧОВЕКОВИ
ПРАВА НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА

КОМИТЕТ И МАКЕДОНИЈА КОМИТЕТ ДИ HELSINKI HELSINKI
PER TE DREJTAT E NJERJUT CUMHURİYETİ'NİN HELSINKI HELSINKI
I REPUBLIKËS SE TI-NDREPTULI-A E MANUSËNGERE HELSINKI
MAQEDONISE İNSAN HAKLARI KOMİTESİ MACHEDONIA REPUBLKA MAKEDONIA NEJAMIJA KI
MAKEDONIJE

Ул. Даме Груев 8/5, 1000 Скопје; п-фах 58 Р. Македонија тел/факс: + 389 2 3290 469; 3119 073
St. Dame Gruev 8/5, 1000 Skopje; PO Box 58 Republic of Macedonia tel/fax: + 389 2 3290 469; 3119 073
e-mail: helkom@mhc.org.mk web page: <http://www.mhc.org.mk>

ЧЛЕН НА МЕЃУНАРОДНАТА ХЕЛСИНШКА ФЕДЕРАЦИЈА
Консултативен статус при Обединетите нации и Советот на Европа

ИЗВЕШТАЈ НА ХЕЛСИНШКИОТ КОМИТЕТ ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ЗА СИТУАЦИЈАТА СО ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО 2004 ГОДИНА - ГОДИШЕН ИЗВЕШТАЈ

Во рамките на проектите: Правна помош и Набљудување на ситуацијата со човековите права во Република Македонија, во Хелсиншкиот комитет се кумулираше одреден квантум на податоци и сознанија, кои редовно беа презентирани во месечните извештаи на комитетот, во соопштенијата за јавноста и во специфичните тематски прилози. Годишниот извештај претставува сублимат на сите овие извештаи и обид да се извлечат генерални заклучоци врз основа на конкретните случаи на кои се работеше во Комитетот и врз основа на информациите со кои располага.

Во своето делување Хелсиншкиот комитет, тргнува од претпоставката дека: човековите права и слободи претставуваат уставна категорија, а државата е нивни основен промотор и гарант. Основна задача на државата во овој домен (која произлегува од Уставот и од прифатените и ратификувани меѓународни документи) е: да создаде услови за практикување на човековите права и слободи, да не ги повредува човековите права и слободи со дејствувањето на било кој свој орган, структура, поединечен службеник или избран функционер, доколку се случи грешка која резултира како повреда на човековите права - да ја констатира и исправи таа грешка и во најголема мерка да ги поништи или ублажи нејзините последици, односно, да го санкционира таквото повредување и, на тој начин, да ги заштити човековите права и слободи.

Генералниот заклучок кој може да се изведе од податоците со кои располага Хелсиншкиот комитет е дека во 2004 година државата не исполни ниту една од наведените задачи, односно, во Република Македонија не постоеа услови за практикување и заштита на базичните права и слободи на ниво соодветно на европските демократски држави, а државата во повеќе случаи и самата ги повреди и загрози правата и слободите на сопствените граѓани.

1. Човековите права и слободи не можат да се практикуваат од страна на неслободни и зависни граѓани, во услови на непостоење на демократска држава, и на непочитување и прекршување на правото од страна на државата.

а) Економски и социјални права

2004 година се карактеризира со натамошен негативен тренд на економијата, натамошен пад на стандардот на граѓаните и континуирана рестриктивна политика во однос на социјалните и работните права на граѓаните. Бројот на невработени во Република Македонија продолжи да се зголемува (приближно 400000 невработени), а во стечајните постапки (кои во многу случаи повеќе личат на неприкриени измами) постепено се затвораат и преостанатите производни капацитети. Државата во повеќе наврати се откажа од можните приходи и прилив во државниот буџет (како во случајот со продажбата на весникот "Нова Македонија", или продажбата на пазарите во главниот град). Наспроти на ова (со оправдување - потреба од заштеди во буџетот), направени се рестрикции во: бројот на корисници на социјалната помош; висината на социјалната помош (посебна кај лицата со хендикеп); позитивната листа на лекови кои ги плаќа социјалното осигурување; фактички се намалени дел од бенефициите на лицата со хендикеп и дел од бенефициите за децата. Во почетокот на 2005 година се донесени измените на Законот за вработување и осигурување во случај на невработеноста, а во подготовка се измени на Законот за работни односи, со кои (спротивно на стратегијата за борба против сиромаштијата) се намалуваат правата на работниците и се намалуваат обврските на државата. Најмногу на удар на ваквата политика доаѓаат постарите и немоќни лица, лицата со хендикеп, децата и жените. Во изминатата година забележани се први случаи на самоубиства заради укинување на социјалната помош, заради прекинување на струјата по неплатен долг, како и случаи на умирање од глад.

- Работниците се изложени на несоодветни услови на работа (без запазување на основните законски норми за техничка заштита), прекумерна работа (без почитување на законските норми за максимум работни часови и одмор), потполно самоволие на работодавците во однос на висината и исплатата на платите и во однос на отпуштањето од работното место. Ова е посебно карактеристично за текстилната индустрија во која се вработени пред сè жени. Во голем број случаи работниците не добиваат плата по неколку месеци, а работодавците не ги исплаќаат парите за пензиско и здравствено осигурување. Сојузот на синдикатите не покажа спремност за вистинска конфронтација со власта (дури ни во случаите на колективни отпуштања од големи размери, задскириени зад паролата на структурни промени), и кон крајот на годината поголем дел од неговото членство покажа тенденција да се издвои во намера да формира нова синдикална структура.

- Сиромаштијата во Република Македонија претставува континуирано присутна основа за глобално повредување на човековите права и слободи и неможност тие да се практикуваат од голем дел од граѓаните. На борбата со сиромаштијата во ниту еден момент и во ниту еден сегмент од остварувањето на власта не и' е дадено приоритетно место и не е надминато нивото на декларирана загриженост. Ваквиот приод е евидентен уште во усвојувањето на буџетот за 2004 година (во кој, само како пример, 58% од буџетските издвојувања наменети за земјоделство, се предвидени за покривање на административните услуги поврзани со работењето на Министерството за земјоделство и Агенцијата за поттикнување на развојот на земјоделството; или, каде што издвојувањата за сите здравствени услуги, без издвојувањата за Министерството за здравство, изнесуваат приближно исто колку и средствата предвидени за изборни активности). Слична структура задржува и буџетот за 2005 година усвоен по краткотрајна и беспредметна расправа на 29.12.2005 година. Само како пример: а) во новиот буџет во одделот на владините програми за ревитализација на селата предвидени се 20.000.000 денари, за електрификација на селата 10.000.000, а за реформа на државната администрација (која се изведува последниве 14 години) 499.824.000 денари, б) во издвојувањата од општиот буџет на централни приходи, за капитални проекти предвидени се 35.000.000 денари за реконструкција на зградата на Собранието на Република Македонија, 180.000.000 денари за реконструкција на згради на владини органи, а 58.562.000 за реконструкција на основни училишта (или, заедно со сите претпоставени донации, 78.282.000 денари). Издвојувањата за земјоделието изнесуваат 0,9% од буџетот (за разлика од двоцифрените бројки со кои можат да се пофалат земјите на Европската Унија), а буџетот за научноистражувачка дејност е ист како и буџетот на Државната изборна комисија.

Натамошното осиромашување на населението го оневозможува практикувањето на граѓанските и политички права, а граѓанинот кој не може да обезбеди минимална егизстенција за себе и за членовите на своето семејство, не е ниту слободен, ниту независен, и многу тешко може да се бори за своите права и слободи.

б) Ретроградни процеси во функционирањето на демократската држава

Општите демократски процеси во 2004 година се карактеризираат со натамошно поместување на моќта од легалните и легитимни структури на власта во врвовите на политичките партии. Продолжителното опстојување на политичкиот договор како извор на правото (во Република Македонија овој однос е етаблиран од 1998 година кога договарањето меѓу политичките партии најотворено ги замени собраниските и владини расправи) доведува до крајната консеквенца на партиско владеење и диктат кои ги негираат и демократијата и владеењето на правото. Моноетничкиот карактер на партиите во

Република Македонија ја потенцира негативната импликација од ваквото договарање. Веќе длабоко навлеговме во ситуацијата кога промените направени со почитување единствено на партиската воља, а со непочитување на законите, правилата и процедурите, достигнуваат критично ниво кое доведува до директно кршење на човековите права и слободи. Дефункционализирањето на целокупниот државен систем повредата ја проширува на целиот општествен живот и негира било кој облик на системска и соодветна заштита на граѓаните.

- Целокупниот демократски развој се уште е детерминиран од имплементацијата на Охридскиот рамковен договор. По 3 години од неговото потпишување голем дел од предвидените законски и практични промени се направени, меѓутоа дел од овие промени не резултираа во глобално подигање на остварувањето на базичните права и слободи во државата, дел од зацртаните цели не се воопшто остварени, а во одредена мера тој станува и специфичен начин на негирање на легалните органи на државната власт.

Под закрилието на спроведувањето на Охридскиот рамковен договор и неговото издигнување на ниво на правно релевантен основ за донесување непосредни одлуки (наспроти Уставот и постоечката законска регулатива), политичките партии го негираа Собранието како место на преговарање и договарање и се појавија како супститути на целокупниот државен апарат и на легалните структури на власта.

Наспроти јасната определба на самиот договор според која, единствено развојот на демократијата и на граѓанското општество можат да обезбедат вистинска заштита на интересите на сите граѓани на Република Македонија и на посебните потреби и интереси на припадниците на малцинските етнички заедници, во практиката беа иницирани промени кои ги редуцираа дел од демократските категории, односно, го ограничија просторот за практикување на базичните права и слободи.

Во име на воспоставување меѓуетничка доверба:

- не е извршено целосно разоружување на вооружените групи на етнички Албанци и не е собрано оружјето од резервниот состав на полицијата и на граѓаните кои по било кој основ дојдоа во посед на оружје во периодот пред и за време на вооружениот конфликт од 2001 година. Ова резултираше во повеќекратно намалување на безбедноста на граѓаните и во енормно зголемен број случаи на употреба на огнено оружје (во вооружени напади, ограбувања и убиства, но и во инциденти и несреќни случаи). Неконтролираното поседување оружје, од една страна ги оневозможува истрагите на полицијата (со што се зголемува бројот на нерасветлени убиства, како што е последниот случај со убиената девојка во текот на прославата на Новата 2005 година), а од друга страна го етаблира насилството како рамноправен политички метод на решавање на проблемите (како во случајот со општината Кондово).

- се негираа демократските процедури и партиципацијата на граѓаните во решавањето на работите од локален интерес дефинирани во Уставот и во Законот за локална самоуправа (институцијата референдум беше прогласена за непожелна и опасна, изнесените ставови и мислења на граѓаните на локално или на експертско ниво беа потполно игнорирани, беше конструирана ситуација на спротиставени ставови по етничка основа).
- примената на принципот на правична застапеност во голем број случаи се изведе со негирање на принципите на компетентност и стручност во структурирањето на државните органи и на јавната администрација, запоставување на помалубројните етнички заедници и легитимирање на припадноста на одредена политичка опција како единствен критериум во изборот на одредено работно место, во добивањето било кој вид бенефиции или во избегнувањето на санкциите.

- Девалвацијата на Собранието ја заокружи Уставниот суд со последната одлука, со која е дозволен трансферот на пратениците од една во друга политичка партија. Доколку се има предвид дека во Република Македонија на парламентарните избори беше применет пропорционалниот модел, значи граѓаните не гласаа за личности туку за политички партии (односно програми кои ги нудат овие политички партии) ваквото решение всушност претставува директна повреда на изборното право на граѓаните (кои избрале конкретна политичка опција, и тоа со мандат од четири години). Слободата на пратеничкото мислење многу лесно може да се постигне преку изнесувањето сопствени ставови и преку гласање кое може да биде различно од партиското, па дури и гласање кое со ништо легално не го врзува да биде еднакво со партиската инструкција или партиското мнозинство.

- Проширувањето на политичкиот договор и во сферата на државната и јавната администрација (наместо примената на правилата, процедурите и критериумите дадени во законите) ја разруши организационата структура во сите државни органи и јавни установи (а со тоа и системот на одговорност и санкционирање), овозможи создавање на некомпетентна, нестручна и неефикасна администрација, и со тоа директно го загрози практикувањето и заштитата на човековите права и слободи.

Процесите се манифестираат низ:

- разрешување именувани лица без образложение и правна поука; назначување нови кадри без оглед на тоа дали тие ги исполнуваат со закон предвидените услови; практика министерствата да не ги почитуваат одлуките и на сопствените органи надлежни за вршење контрола и инспекција (како во случајот со именување директори на училишта спротивно на Законот за средно образование и наспроти констатираните повреди од страна на Државниот просветен инспекторат).

- одземање на ингеренциите на Агенцијата за државни службеници (АДС). Законот за државни службеници донесен во 2000 година и воспоставувањето на АДС (која меѓу другото доби задача да се грижи за "единствената примена на законите и прописите" и, за таа цел дури го издигна директорот на АДС на ниво на собраниски функционер) имаше за цел: државните службеници да ги вршат своите задачи "професионално, политички неутрално и непристрасно" и во функција на почитување и обезбедување на практикувањето на човековите права и слободи. Постепено на Агенцијата и беа одземени сите ингеренции поврзани со распишувањето на конкурси, изборот, распоредот, кариерното напредување и санкционирањето на административните работници и денешната состојба е: директор(ка) како личност од партиска доверба, назначен(а) на местото на неправно променетиот првобитен директор; партиско примање и отпуштање администрација, а АДС наместо за доследна примена на законите се грижи за доследна примена на партиските одлуки (со застанување зад отворена дискриминација на казнување на службеникот а неповикување на одговорност на одговорниот министер, односно, државен секретар; со тоа што не се спротистави во случаите на незаконско постапување во однос на државните службеници, не се спротистави на необразложените разрешувања и распоредување на несоодветни работни места по потполно слободно убедување на соодветниот министер; застана зад отворените прекршувања на законот направени под паролата на „структурни реформи“). Краен губитник од ваквата ситуација е граѓанинот кој е лишен од можноста државата да му пружи професионална, политички неутрална и непристрасна, услуга, односно, можност да ги оствари своите потреби и интереси во постапка во која се почитуваат неговите базични права и слободи.
- Проширувањето на политичко-партискиот модел на делување и во областа на јавната администрација (што ги опфаќа сите оние кои платата ја остваруваат од буџетот на Република Македонија) доведе до ситуација: на такво нарушување на системот на здравството кој не е во состојба да го заштити или тешко ги загрозува животот и здравјето на луѓето (неодговорноста на лекарите зема такви размери кои значат директно загрозување на животот на граѓаните без вистинско санкционирање на виновниците); такво нарушување на работата на инспекциските служби кое значи нивна потполна неефикасност (било во откривањето на прекршителите, било во грижата за спроведување на донесените одлуки, за што зборуваат примерите со инспекторатот за животна средина, трудовиот инспекторат, образовниот инспекторат); такво нарушување во структурата на носителите на воспитно-образовната функција кое резултирало во корупција од огромни размери, видлив пад на квалитетот на образованието и непосредни повреди на правата на децата во процесот на образование.

в) Сериозно подривање на владеењето на правото

Во текот на 2004 година, носителите на власта во повеќе наврати се појавија како директни кршители на правото.

Овој вид повреди се манифестираа како:

- Неисполнување на сопствените обврски преземени со потпишување на одредени договори. Најочигледни примери на отворено негирање на сопствената одговорност на државата како договорна страна претставуваат: а) случајот со штрајкот на вработените во образованието во почетокот на годината, кога Владата не ги почитуваше договорните обврски превземени со потпишувањето на Колективниот договор (не создаде услови за договарање, со закани и притисоци ги присили штрајкувачите да го прекинат штрајкот со што го повреди правото на штрајк); б) случајот со распределбата на "социјалните станови", кога Владата едноставно ја прекина дотогашната процедура и распиша нов конкурс за распределба на станите (еднострано раскинувајќи го претходниот договор), со што манифестираше апсолутно самоволие и го негираше принципот на континуитет на правото; в) случајот на "економските станови" кога Владата го раскина претходно потпишаниот договор и ретроактивно примени регулатива понеповолна за граѓаните.

- Непочитување на Уставот и законите (како во случајот со донесувањето на Законот за територијална организација на локалната самоуправа кој и во процедурата во која е донесен и со својата содржина е спротивен: на Уставот, на Законот за локална самоуправа и на Просторниот план на Република Македонија; а од надворзаконската регулатива - спротивен и на Охридскиот рамковен договор).

- Изигрување на обврските преземени спрема Внатрешно раселените лица од конфликтот од 2001 година. Владата се обидува да ја избегне одговорноста (преземена и со потпишување на Рамковниот договор во Охрид) за Внатрешно раселените лица и соодветното решавање на нивниот проблем. На крајот од 2004 година, над 2000 лица од просторот на конфликтот од 2001 година се уште се наоѓаат во колективните центри за згрижување или во индивидуално сместување. После повеќе направени средби, иницијатива и конкретни предлози на Постојаната анкетна комисија за човекови права при Собранието на Република Македонија, интервенции на Народниот правобранител и реакции на повеќе невладини организации, не е направено ништо во насока на индивидуализирање на приодот во решавањето на овој специфичен проблем и решавањето на секој индивидуален случај посебно. Под паролата "сите раселени лица треба да се вратат во местото на живеење" всушност се затскрива потполна неактивност на Владата во оваа област (не се нудат алтернативни решенија за семејствата кои од објективни или субјективни причини не можат да се вратат во местото на живеење, не се обезбедуваат материјални средства за враќање на оние кои се спремни тоа да го направат, не се нудат решенија за возобновување на земјоделските стопанства кои можат да обезбедат повторно осамостојување на дел од раселените). Наместо соодветно решение на проблемот, на крајот од ноември 2004 година (три години од моментот на раселувањето), Министерството за труд и социјална политика испрати правно невалидни документи (без потпис, образложение и соодветна поука) со кои известува дел од внатрешно

раселените лица дека го губат статусот на внатрешно раселени и државата веќе нема никакви обврски во однос на нив. По интервенции од различни страни, дел од известувањата се повлечени (што повторно само ја продолжува неизвесноста за овие граѓани), а дел од внатрешно раселените лица се избришани од списоците (со што државата дефинитивно се откажува од својата одговорност за ситуацијата во која се доведени).

- Спротивно на Уставот е инволвирањето на државата (Собранието, Премиерот и Министерството за внатрешни работи и судовите) во решавањето на внатрешно-црковни спорови, и ограничување на слободата на уверување. Собранието се обиде да одговори на барањата изнесени од страна на голем дел од граѓаните со изгласување Декларација со која се "поддржува афтокефалниот статус и единството на Македонската православна црква" (за што обезбеди и поддршка на голем дел политички субјекти). Меѓутоа, со тоа го стави Собранието во улога на директен застапник на една верска заедница и ја доведе во прашање секуларноста на државата. Несоодветното мешање на државата во оваа област се манифестира и во непосредниот ангажман на поранешниот премиер (Бранко Црвенковски) во преговорите меѓу МПЦ и СПЦ и барањето директна помош од РПЦ; полициските и судски постапки против група свештеници и монаси кои се издвоија од МПЦ; третманот на српските свештеници кои поминуваат низ територијата на Република Македонија, кога спротивно на јасните одредби на Законот за престој и движење на странци, нивните мантии се третираат како воени или полициски униформи и граничната полиција им го ограничи правото на движење.

Мешањето на државата продолжува во спомнатиот случај со притисоците врз граѓаните (повикување на информативни разговори, закани, постојани проверки) кои на било каков начин се спремни да им помогнат на расчинетите од МПЦ монаси.

Специфичен облик на мешање на државата во верското уверување, претставува интервенцијата на полицијата во одредени случаи кога родителите не се согласуваат со замонашувањето на нивните деца. Со оглед на тоа дека станува збор за полнолетни граѓани, кои слободно го направиле својот избор, било која интервенција од страна на власта е нарушување на слободата на уверувањето.

- Хелсиншкиот комитет смета дека има прекршувања на Уставот и во неколку случаи за кои покрената иницијатива пред Уставниот суд на Република Македонија. Иницијативите се однесуваат на: одлуката на Собранието за избор на Сиљан Аврамовски за Министер за внатрешни работи (која се проширува и на одлуката за избор на Љубомир Михајловски во најновиот состав на Владата), Законот за ратификација на договорот помеѓу Владата на Република Македонија и Владата на Соединетите Американски држави што се однесува на предавањето лица на меѓународниот кривичен суд, Законот за обезбедување на средства за давање помош на општините за отстранување на последиците од поплавите настанати во месец јуни 2004, Измените на одредбите на

Законот за Кривична постапка поврзани со лишувањето од слобода, а во припрема е и иницијатива за преиспитување на уставноста на изборот на новиот Народен правобранител. Уставниот суд до сега се има изјаснето само за една од овие иницијативи (Законот за обезбедување на средства за давање помош на општините за отстранување на последиците од поплавите настанати во месец јуни 2004, за која донесе негативно решение и ја одби).

г) Ограничување на бирачкото право и на слободата на изразување на граѓаните

- На вонредните претседателски избори беше очигледен ретроградниот процес во остварувањето на бирачкото право на граѓаните на Република Македонија. Споредено со претходните изборни кругови, одзивот на избирачите беше многу низок - од вкупно 1,695.103 регистрирани гласачи, според Државната изборна комисија (ДИК) во првиот изборен круг гласале 55.18% , додека 44.82% не гласале, а во вториот гласале 53.84%, додека 46.16% не гласале со што дел од граѓаните се обидоа да испратат јасна порака до владеачките структури дека се незадоволни од конкретното продолжително нерешавање на нивните проблеми. Ваквата порака беше испратена и преку апстиненцијата од гласањето на (речиси) цели села (с.Огњанци; с.Казандол; Црн врв; с.Новаќе, с.Трновци и уште десетина населени места).

Базичен недостаток на овие, како и на сите претходни избори е отсуството на соодветна реакција од страна на надлежните органи (ДИК и Министерството за правда). Имено, во сите случаи на повреда на избирачкото право наместо да се цени повредата како нарушување на индивидуално, гарантирано човеково право, на неа се гледа од аспект на уделот што го има во конечниот резултат за изборите. Ниту ДИК ниту другите надлежни органи (посебно Министерството за правда) не презедоа никакви мерки во насока на подобрување на системот во меѓуизборниот период, не внесоа никакви промени согласно искажаните забелешки и воочените пропусти. Ваквиот пристап, од една страна, оневозможува вистинска заштита на правата на граѓаните, а од друга, ги амнестира надлежните органи од натамошно бавење со проблемите и овозможува повторување на повредите во поголеми или помали размери и на наредните избори. Дел од пропустите и проблемите индицирани на претходните избори (а кои пројдоа несанкционирано) постепено стануваат практика во одделни гласачки места (необележеност на гласачките места, незаконско полнење на бирачките кутии, избегнување контрола, присилба врз членовите на изборните комисији).

Прекршувањата на избирачкото право беа концентрирани, во голема мера, во подрачјата каде што во мнозинство е албанската заедница. Повторената (како и при претходните претседателски избори) инструментализација на гласовите на оваа заедница, посебно имајќи ја предвид нивната бројност и со тоа влијанието на конечниот резултат, укажува не само на неподготвеност на политичките структури на албанската заедница да земат активно учество во демократизацијата на

државата туку напротив - на отворено подривање на клучните темели на концептот на автентичната демократија.

Посебен облик на повреда на избирачкото право претставуваше несоодветно организираното гласање на околу 2000 внатрешно раселените лица (ВРЛ). На двете гласачки места каде што требаа да гласаат ВРЛ од општината Липково и од општината Арачиново, голем дел од ВРЛ не се најдоа на избирачките списоци.

- Специфичен облик на ограничување на правото на избор претставува повикувањето на бојкот на Референдумот (организиран во врска со Законот за територијална организација) од страна на Владата на Република Македонија. Од една страна, со закани и отворена антиреферендумска кампања, власта покажа неспремност да го прифати институционалното спротиставување на граѓаните на едно свое решение. Со синтагмата "Кој е против законот тој е против Охридскиот рамковен договор и го успорува или попречува влезот на Македонија во ЕУ и НАТО" владеачката структура: го сврте вниманието од фактот дека Законот вака како што е донесен и како што е формулиран воопшто не е во функција на децентрализацијата, дека воопшто не се базира на одредбите на Законот за локална самоуправа и не го одразува зацртаното во Рамковниот договор од Охрид; ја избегна обврската да ги објасни и оправда конкретните решенија дадени во законот; оневозможи изнесување алтернативни решенија попогодни за остварување на Законот за локална самоуправа; ја узурпираше локалната власт. Во напорите за дискредитација на референдумот, Владата ја иницираше идејата за моноетничкиот карактер на референдумот, со што на целиот проблем му даде чиста меѓуетничка димензија. Спременоста на голем дел од учесниците во предреферендумската кампања да го прифатат овој пристап само ја зголемува одговорноста на Владата која на тој начин стана непосреден поттикнувач на етничка и национална нетрпеливост меѓу граѓаните. Од друга страна, посебен проблем од аспект на остварувањето на правото на избор, претставува можноста која (во ситуација на повик за бојкот на референдумот, а не за соодветно изјаснување на референдумското прашање) и' стои на располагање на Владата (со прост преглед на избирачките списоци и на тоа кој излегол да гласа, без потреба да има сознанија за тоа како гласал) да добие информација за тоа кој е против нејзиното решение. Оваа можност беше нагласена со составот на избирачките одбори (во кои се појавија само претставници на владеачките политички партии). Во услови на голема невработеност, постојани структурни промени и необразложени отпуштања и смени од работните места, ваквата информација станува оружје во рацете на власта против сите државни службеници, корисници на буџетот, нивни блиски роднини и членови на семејството, како и против сите оние кои имаат или ќе имаат било какви побарувања во однос на државата.

Ситуацијата е уште подрастична кога станува збор за албанската заедница. Со тоа што оваа заедница е многу помала (а уште на почетокот на Референдумот му беше ставен печатот на моноетнички-само македонски), и со тоа што партиите на албанската заедница

отворено повикаа на бојкот, фактички беше оневозможено било кој претставник на албанската заедница да излезе и да се изјасни за референдумското прашање. Самото излегување да се гласа би значело отворено спротиставување на средината и јасно покажување на несогласување со владеачката политичка партија (но и со сите други партии на албанската заедница), што се казнува многу поригорозно отколку само со отпуштање од работа или губење на одредени бенефиции.

На овој начин отворено и под закрилие и со јавно одобрување на претставници на меѓународната заедница (посебно на амбасадата на САД, Делегацијата на Европската Унија во Република Македонија и британски политичар од висок ранг кој единствено со таа цел ја посети Република Македонија) беше повредено правото на избор на огромен дел од населението на Република Македонија.

- Слободата на изразување се' уште е на специфичен начин ограничена. Од една страна Власта поддржа неколку фабрикувани или исконструирани судски случаи против новинари (поддршката е видлива дури и во новонастанатата ситуација на можност за поведување ваква постапка единствено по приватна тужба), а од друга страна одби да се декриминализираат одредбите за клевета и навреда сторени во медиумите. Новиот закон е повторно усвоен со истите спорни одредби (во кои казната затвор не е заменета со парична казна), а во 2004 година продолжија повеќе кривични процеси против новинари, од кои некои веќе завршија со судски пресуди.

2. Човековите права и слободи не можат да бидат заштитени во услови на девалвација на сите заштитни механизми кои им стојат на располагање на граѓаните во едно демократско општество.

Во 2004 година државата продолжи со систематското и континуирано уништување на сите механизми на демократската држава, коишто се контролори најмногу на извршната, но и на другите облици на власт, а кои, едновремено треба да им стојат на располагање на граѓаните за заштита на нивните права и слободи.

а) Противправно делување на органите на Министерството за внатрешни работи и на затворските институции

Полицијата по дефиниција е структура чија основна функција е заштита на човековите права и слободи. Доцнењето на реформите во полицијата, отсуството на ефикасни контролни механизми и отсуството на соодветно санкционирање на грешките, доведоа до ситуација на во голема мера неодговорна полиција, која не е во состојба ефикасно да ја извршува својата должност, а насилството го употребува како редовно орадие во своето делување. На тој начин, од орадие на заштитата на човековите права и слободи, полицијата се претвора во нивни прекршувач.

Најчести видови на прекршувања на човековите права од страна на полицијата се:

- Лишување од слобода без судски налог. И во 2004 година не се намали бројот на случаи во кои полицијата постапуваше спротивно на Законот за кривична постапка и спротивно на член 5 од Европската конвенција за човекови права. Бројот на случаи се зголемува доколку се има предвид користењето на институтот присилно приведување на информативен разговор (дури и спрема малолетни лица под 14 годишна возраст).

- Физичко насилство врз граѓаните во процесот на апсење, во спроведувањето на истрагата, за време на престојот во полициската станица или во извршувањето на должностите. Не ретко ваквите случаи завршуваат со тоа што жртвите не се изнесуваат пред истражен судија, ниту пак против нив се покренува кривична пријава. Хелсиншкиот комитет, во текот на 2004 година беше инволвиран или дојде до сознанија за индицирана тортура, нечовечко или понижувачко однесување во 18 случаи, а во коишто се опфатени 35 лица. Од тоа, според етничката припадност доминираат етничките Македонци - 26, потоа следат тројца етнички Срби, па по двајца етнички Албанци и Роми, додека двајца се странски државјани (Перу и Србија и Црна Гора). Притоа, 15 случаи се во рамките на полициската процедура, додека три случаи се случиле во најголемиот затвор во Македонија - Идризово.

- Нарушувањето на приватноста на домот и семејниот живот со претрес на дом без или со несоодветен судски налог, во несоодветно време (четири часот наутро), без соодветно легитимирање и со нанесување материјална штета (директно оштетување на имотот на граѓаните или одземање пари и лични предмети без соодветен записник). Уставните измени на членот 17 (како обид за поставување основа на правно уредување на ограничувањето на приватноста) не даваат гаранција за заштита на граѓаните од сите незаконски упаѓања во нивната приватност. Целите заради кои се допушта отстапување од неповредливоста на тајноста се доволно широко поставени и дефинирани со доволно општи термини за да можат многу флексибилно да се толкуваат и да се искористат како оправдување за многу широк дијапазон на отстапувања. Ова посебно се однесува на спречувањето и откривањето кривични дела, како и сферата на националната безбедност, каде што практично нема објективни критериуми што ќе можат да спречат арбитражно упаѓање во приватноста. Терминолошката конфузија, големиот број недоречености, широкиот круг отстапки, нискиот праг за одобрување на зафаќањето во приватноста и малата веројатност за ефикасна контрола, упатува на тоа дека во Република Македонија арбитражното зафаќање во приватноста нема да се редуцира туку само ќе се легализира.

Во оваа област загрижува и правната конфузија во полициските овластувања да вршат претреси на лица и возила. Во основа не постои соодветна заштита од самоволно упаѓање во приватноста на возилата, приватните фирми и други простории што не претставуваат дом во потесна смисла. Проблемот се потенцира со измените во Законот за

кривична постапка според кои, полицијата има овластување да врши претрес во предистражната полициска постапка.

- Случаи на продолжителна детенција (над законски предвидените 24 часа) во полициска станица, во одреден број случаи *icomunicado* (без можност за контакт со адвокат или член на семејството), во несоодветни услови (без храна, вода, лекарска помош) и преместување на лицето лишено од слобода од една во друга полициска станица без соодветна белешка за негово задржување (со оправдание дека тоа само „преспива“ во таа полициска станица).

- Случаи на примена на несоодветна сила над стари, немоќни лица и над малолетници како што се случаите во Струга, Скопје, Битола.

- Специфичен облик на постапување спротивно на Конвенцијата за правата на детето кога органот за внатрешни работи го „истражува“ или казнува малолетникот за дела за кои го гони неговиот родител (го повикува на информативен разговор, не му издава патна исправа).

Најголем проблем во сите овие случаи е пасивноста или несоодветната реакција на Единицата за професионални стандарди и внатрешна контрола на Министерството за внатрешни работи. Оваа единица не успеа да се профилира како независно тело кое има капацитет да ги превземе неопходните истраги и да поведе постапки за санкционирање на прекршувањата на Законот. Посебно несоодветна по своето делување се покажа оваа единица во случаите на индицирана тортура. Најчеста ситуација е делата да се прогласуваат за застарени, како релевантни се прифаќаат единствено извештаите добиени од самата полиција, се негираат очигледни прекршувања на законските и подзаконски акти, сторителите се опоменуваат, дисциплински казнуваат или прераспределуваат на други работни места, наспроти можноста за кривично гонење. Во најголем број од случаите јавното обвинителство не поведува постапка, а тогаш кога ќе се реши на ваков чекор, судовите ја развлекуваат постапката и не закажуваат рочиште.

Од страна на секторот за внатрешна контрола често се спомнуваат технички грешки, а едно од конклюдентните оправдувања на оваа единица за евентуалното надминување на службената должност, или, еден од облиците на дискредитирање на жртвата, е постоењето претходно криминално досие на жртвата на несоодветното постапување. Само во два од случаите во врска со кои реагираше Хелсиншкиот комитет беше писмено одговорено дека ќе бидат покренати дисциплински постапки против инволвираните полицајци, додека во сите други случаи МВР, некогаш и крајно неубедливо, ги оцени тие случаи како „оправдана употреба на сила“ или „регуларна процедура“. Тоа се однесува дури и на случаите кога биле приведени лица за испрашување (изнудување изјава) во полициска станица без судски налог (инаку законски императив), а приведувањето било реализирано и со месеци по инкриминираниот настан.

Сепак, треба да се одбележи дека во текот на 2004 година беа вложени напори главно во три насоки: а) реструктуирање на Единицата на позиција од која може нешто навистина да преземе, б) беа разгледани сериозен број случаи и в) се воведе процедура за поднесување поплаки од страна на граѓаните. Преостанува да видиме дали тоа ќе даде квалитетни резулта во 2005 година.

б) Неефикасност на судовите

Во 2004 година продолжи девалвација на механизмите кои им стојат на располагање на граѓаните за заштита на нивните права. Судовите не успеаа да се профилираат во органи за заштита на човековите права и слободи. Тие не успеаа да ја надминат својата зависност во однос на политичките партии на власт и отвореното влијание во одделни случаи (што е посебно условено и од начинот на избор на судиите), да се справат со корупцијата во сопствените редови, неефикасноста ја поврзуваа, пред се', со проблемите на судската администрација, покажаа големо непознавање на меѓународната регулатива од областа на човековите права и во многу случаи ги легитимираа незаконските постапувања на државните органи и посебно на Министерството за внатрешни работи. Во текот на судските процедури многу тешко се надминуваат старите шеми на однесување (според кои судијата наместо независен спроведувач на законот е дел од откривањето на "вистината"), а новите подобрувања, дури и оние од технички карактер уште во зародиш се деформираат (како идејата за случаен избор на судијата кој ќе го води спорот, што дефинитивно се девалвира со периодот од 10 дена меѓу предавањето на предметот и добивањето на известување кој е судијата одговорен за тој предмет). Во текот на постапките не ретко се прекршуваат одредбите за бројот и составот на судскиот совет, а судиите поротници немаат никаква улога. Како сериозен проблем се појавува и нарушувањето на контрадикторноста на постапката, нееднаквиот третман на одбраната и обвинението (во случаите кога е инволвирано јавното обвинителство) како и можноста за градење на претходен став на судијата и неговото влијание врз текот на постапката (како резултат на претходното детално запознавање на судијата со случајот, неговото решение за повикување на сведоци оформено врз основа на овие претходни сознанија, како и лично испрашувајќи ги сведоците и странките, додека обвинителот и адвокатот имаат само супсидиерени улоги во распитот). Актот на распит на обвинетиот на почетокот на расправата, во голема мера го нарушува принципот на презумција на невиност и го поставува во инфериорна положба, односно се става обвинетиот во позиција не да се брани туку да ја докажува на својата невиност.

Најчести пропусти во работата на судовите во Република Македонија, од аспект на заштитата на човековите права и слободи, можат да се лоцираат во:

- Изрекувањето на мерката притвор. И покрај јасната интенција на законодавецот, притворот да се изрекува во исклучително ретки случаи (што е во контекст на почитувањето на презумцијата на невиност), во

Република Македонија, тој премногу лесно се изрекува и во случаите кога е доволно да се положи гаранција или да се примени друга, поблага, мерка за обезбедување на присуство на обвинетиот. Во изрекувањето на мерката многу малку се образлагаат причините, и тие се заменуваат со парафразирање на законските услови, односно генералната можност која ја дава законот. Со иста леснотија со која се изрекува мерката притвор, се одбиваат и жалбите на притворените.

Инволвираните органи (Полицијата - Јавните обвинителства - Судовите), во името на „заштита на истрагата“ - вршат таков вид на изолација на притворените што претставува крајно нехуман третман. Притворените се ставаат во услови потешки од оние на затворениците: притворот не ретко се издржува во простории што се користат и како самици за казнување на затворениците, а во секој случај: без можност за комуникација со други затвореници (останатата затворска популација) или со можност да се комуницира само со притворениците во истата келија. Тоа значи престој во исклучително тесен и нехигиенски простор далеку под меѓународните стандарди, без заедничка просторија за дневен престој, не се дозволени какви и да се работни или спортски или слободни активности, нема можности за следење телевизиски или радио програми (достапноста до пишаните медиуми е многу ограничена), редуцирана или отежната комуникација со роднини (без физички контакт), без непосредна дневна или соодветна вештачка светлина за читање и со десет до дваесет минути дневна прошетка на многу ограничен простор. Збирно речено - овие луѓе проведуваат најмалку 23 и пол часа дневно во една те иста просторија, со главна „можност“: гледање во празно. И доколку таквите услови можеби и би биле разбирливи или барем од нужда прифатливи за исклучително кратки периоди (да кажеме до 15 дена, колку што е и законскиот рок за самица на затворениците), во контекст на долгорочноста на изречената мерка притвор што често изнесува над четири месеци (а во најдрастичниот случај кој е уште актуелен во Република Македонија, 3,5 години) се наметнува заклучокот дека мерката притвор се изрекува, од една страна, во функција на извлекување признание или изнудување податоци за конкретен случај, а од друга, како „замена“ за регуларна казна - во услови кога се нема доволно докази да се доврши судскиот процес.

Иако Законот за извршување на санкциите (чл. 79) децидно предвидува Државна комисија за набљудување на затворските институции, а која треба да биде составена од судии, пенолози, социолози, образовни кадри и тн. - таква комисија ниту е формирана ниту работи. Од друга страна, меѓународните конвенции за превенција на тортурата, а коишто Македонија ги има ратификувано, предвидуваат постоење на Независна комисија за иследување на случаите на тортурата. Македонските надлежни органи одбиваат дури и да дискутираат за таква една комисија. На тој начин, имајќи предвид дека обвинителите и судиите свесно ги толерираат случаите со обилие индикации за изнудување признание - извесно е дека нема основа за верба дека некои работи битно ќе се променат.

- Нерамноправност на странките која посебно доаѓа до израз кога како странка во процесот се појавува Јавниот обвинител. Нерамноправноста се манифестира во односот на судијата, во достапноста на документите, во можноста за повикување и испитување на сведоците и во можноста за презентирање на други докази пред судот.

- Избегнување на постапките за испитување на законитоста на лишување од слобода и избегнување на започнување или изведување процедури во случаи кога како тужена страна се појавува Република Македонија (посебно кога како тужена страна се појавува Министерството за внатрешни работи).

- Одолговлекување на судски постапки над 10 години, со што се обесмислува заштитната улога на судот (посебен облик на одолговлекување претставува "пинг-понг" ефектот на повеќекратно враќање на пресудите од страна на повисоките судови на повторно судење на првостепениот суд и избегнување да се донесе сопствено мериторно решение) и што претставува директна повреда на чл. 6 од Европската конвенција за човековите права (правото на судење во разумен рок). Посебно загрижува неоправдано одолговлекување постапки во кои се инволвирани малолетници (било во својство на страни во постапката или во својство на сведоци), спротивно на Законот за кривична постапка и на Конвенцијата за правата на детето.

Врховниот суд на Република Македонија е дел од проблемот на неоправдано развлекување на судските постапки. Посебно загрижуваат случаите поврзани со:

- постапки за решенија за пензиско и инвалидско осигурување кои траат повеќе од две години (најдрастичен случај кој е донесен пред Хелсиншкиот комитет е постапувањето по тужба во врска со пензионирање остварено 1994 година). Имајќи предвид дека станува збор за лица кои најчесто се наоѓаат во неповолна социјална положба, секое развлекување на постапката се претвора во повреда на базичните права и слободи на граѓаните.
- постапки од било која област кои траат над една година, а се поведени од лица на постара возраст. Во ситуација на пролонгирање на таква постапка тие дефинитивно нема да можат да ги уживаат плодовите на оствареното право (што е потенцирано спротивно на чл. 6 на Европската конвенција за човекови права каде што разумниот рок на судењето е директно поврзан со објективната состојба на човекот).
- постапки кои траат над една година, а се поврзани со остварувањето на правото на социјална заштита или се од областа на работните спорови (кога со решението е директно загрозувана егзистенцијата на човекот и неговото семејство). Најдрастичниот пример од областа на работните спорови донесен пред Хелсиншкиот комитет датира од 1993 година.
- постапки кои се доволно долги за да настапат непоправливи последици (како што е случајот со спорите околу денационализираниот имот кој во меѓувреме е предмет на трансакции и е влезен во процедура на продажба или изградба, или постапката

во врска со доделувањето на социјалните станови, за кои во меѓувреме е донесена одлука на Владата за распишување на нов конкурс).

И кога станува збор за Врховниот суд, наместо да прифати мериторно решавање по одреден предмет, случајот го враќа на повторно решавање пред надлежните органи со што се зголемува апсолутното траење на постапките за граѓаните, а постапките по исти предмети и по неколку пати одново доаѓаат пред Врховниот суд. Имајќи го предвид стандардниот одговор дека: "нема услови за приоритетно решавање на предметот", сметаме дека Врховниот суд треба да ја редифинира листата на приоритети во насока на претходните забелешки.

- Посебен облик на неефикасност на судовите е нивната негрижа за спроведување на сопствените одлуки. Оваа ситуација е посебно загрижувачка во низата случаи кога извршувањето треба да биде спроведено од страна на државни органи и институции, меѓутоа, ниту тие ниту судовите не чувствуваат обврска судските одлуки да ги спроведат. Неизвршувањето на судските одлуки (било да станува збор за конечни одлуки или за одлуки на повисоките судови кои треба да бидат спроведени од страна на пониските) значи повеќегодишно пролонгирање на заштитата на одредено право односно спроведувањето на одредена санкција. Проблемот добива размери на апсурд кога се појавува на ниво на неспроведување на одлуките на Врховниот суд на Република Македонија. Според Законот за судовите: "Секој орган на државната власт е должен да се воздржува од сторување или од пропуштање на дејствие со кое се попречува донесувањето или извршувањето на судската одлука, "Секој државен орган е должен, кога е тоа ставено во негова надлежност, да го обезбеди извршувањето на судската одлука", "Извршувањето на правосилна и извршна судска одлука се спроведува на најбрз и најефикасен можен начин, и не може да биде попречено со одлука на било кој друг државен орган". Најголема девалвација на судскиот систем е во услови на постоење на вака прецизна регулатива Врховниот суд да се откаже од спроведувањето на сопствени одлуки. Според случаите дојдени пред Хелсиншкиот комитет, најчесто одлуките на Врховниот суд не ги извршуваат, односно не постапуваат по нив, државните органи против кои бил поведен управен спор. Практиката на неизвршување на одлуките на Врховниот суд значи апсолутна повреда на базичните човекови права на заштита со законот и на ефикасен правен лек. Еден од најапсурдните одговори на Врховниот суд за причината заради која не се извршува неговата одлука во конкретен случај, е дека не е формирана соодветната комисија при Владата на Република Македонија која треба да ја изврши оваа одлука. Во врска со проблемот Врховниот суд "ја известил Владата на Република Македонија".

- Специфичен проблем индициран во неколку случаи донесени пред Хелсиншкиот комитет е проблемот на прогласување ненадлежност како облик на ускратување на правото на заштита на човековите права и слободи. Еден од најкарактеристичните примери е случајот на поништување и донесување одлука од страна на Владата за

распишување нов конкурс за распределба на социјалните станови. За оваа одлука на Владата Врховниот суд се прогласил за ненадлежен заради тоа што не станува збор за управен акт, а Уставниот суд се огласил за ненадлежен заради тоа што оваа одлука не е пропис подобен за оценување од страна на Уставниот суд. Редовните судови не се осмелиле да ја преиспитаат одлуката на Владата и решиле негативно по граѓаните поаѓајќи од тоа дека одлуката на Владата е таква каква што е. Резултатот е: постоење на одлука донесена од страна на Владата која е надвор од судската надлежност и која не подлежи на никаква контрола, односно, граѓаните не можат да го остварат своето базично право на ефикасен правен лек.

- Втор пример на избегнување на обврските (поврзан со Врховниот суд) е решавањето во случај на колизија на законите. И покрај својата надлежност "да утврдува начелни ставови и начелни правни мислења по прашања од значење за обезбедување на единството во примената на законите од страна на судовите" Врховниот суд не реагира на случаи на очигледна колизија на законите која резултира во повреда на базичните човекови права и слободи (како што е примерот на колизијата во законските решенија на Законот за семејство и Законот за пензиско и инвалидско осигурување во врска со вонбрачната заедница и можноста за уживање на семејна пензија). Резултатот е, жени во тешка материјална положба (чувствителна група по двоен основ) оставени без средства за егзистенција.

в) Нефункционарање на институцијата Народен правобранител

Во ниту еден момент од формирањето па до денес не успеа да профункционира канцеларијата на Народниот правобранител, како најмоќна институција во заштитата на уставните и законски права на граѓаните што им се повредени од органите на државната управа и од други органи со јавни овластувања. Институцијата е потполно уништена со отсуството на свест за нејзиното значење во развојот на демократијата во државата, со воспоставувањето на таков начин на избор кој овозможува потполна контрола на владеачките политички гарнитуре (просто парламентарно мнозинство, без претходно разработена процедура за кандидирање и критериуми за селекција на кандидатите), и со непочитување на малкуте прецизно дадени законски одредби за профилот на Народниот правобранител.

Народниот правобранител фактички ја покажа својата неспособност за вршење на дејноста со тоа што во ниту еден момент за ниту едно прашање, не дојде во „конфликт“ со владеачките структури; не се ангажираше во решавањето на ниту еден чувствителен проблем кој може да најде на неодобрување кај политичките партии на власт; во ниту еден момент не ги искористи медиумите за поставување на дневен ред на вистински или проблем од поголеми размери. Наградата за ваквото однесување е избор за Уставен судија.

Својот став кон оваа институција власта и до сега јасно го покажа со непочитувањето на решенијата и препораките на Народниот правобранител; со потполното игнорирање на неговите барања; со оневозможувањето за фактичко вршење на дејноста (влез во институции, достапност на документи и сл.).

Изборот на новиот народен правобранител претставува директно кршење на Уставните и законски определби (член 6 и 8 од Законот за народен правобранител) и потполно негирање на мандатот на самата институција. Спротивно на Законот за народен правобранител според кој: лицето кое ќе биде избрано треба да има знаења од областа на правото и посебно домашната и меѓународна регулатива за човековите права и слободи, да има искуство во борбата за заштита на човековите права и слободи и да биде потполно независно во својата работа од било која политичка партија (со тоа што нема да биде член на ниту една политичка партија), избрано е лице кое: е член на владеачката партија (и целиот свој живот било член на некоја партија и така ја градело својата политичка кариера); кое ниту во еден момент не се бавело со проблематиката на човековите права и слободи и нема никакви знаења од оваа област; кое најголем дел од својот работен век го поминало како државен службеник или именуван функционер; и за кое, единствено образложение кое што го дала Комисијата за прашања на изборите и именувањата зошто баш тоа лице треба да биде избрано за Народен правобранител е: "тоа е предлог на пратеничката група на ДУИ". На овој начин е затворена и последната можност граѓаните да се спротистават на кршењето на правата и слободите од страна на државата.

Заклучок

Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија смета дека продолжувањето на практиката на злоупотреба на правото, непочитување на законите и рушење на органите на демократската држава претставува нескриено манифестирање на самоволие од такви размери кои оневозможуваат елементарно остварување на базичните права и слободи на граѓаните. Крајно време е сите оние кои моментално се наоѓаат на власт и сите оние кои имаат намера да дојдат на власт да се потсетат на предупредувањето на Џон Лок, дека "Таму каде што престанува законот започнува тиранијата" и на она дадено во Преамбулата на Универзалната декларација за човековите права, според кое "суштествено е човековите права да бидат заштитени со закон, за човекот да не биде принуден последен излез да бара во побуната против тиранијата и угнетувањето".